

როლანდ თოფჩიშვილი

ქართულ-ოსური ურთიერთობების ნეგატიური ასპექტი: ოსთა თარეშები შიდა ქართლში

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლამ, კავკასიონზე არსებული ზოგიერთი გადმოსასვლელის გაუკონტროლებამ, ჩრდილოეთ კავკასიაში არსებულმა პოლიტიკურმა, ეკონომიკურმა და დემოგრაფიულმა ვითარებამ, რაც, თავის მხრივ, განპირობებული იყო მონღოლთა და შემდეგ ყაზარდოელთა ჩრდილო კავკასიის ველეებში გაბატონებით, საქართველოს ჩრდილოეთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში არსებითი ეთნიკური და დემოგრაფიული ცვლილებები გამოიწვია: აღმოსავლეთ კახეთში ქართველებს, ფაქტობრივად, დადესტნელი ლეკები (ხუნძები და წახურები) ჩაენაცვლნენ, ჩრდილო-დასავლეთში – ადიღეური მოდგმის ტომების მიგრაციამ ადგილობრივი აფხაზების კულტურული ტრანსფორმაცია გამოიწვია – *ძველი აფხაზები ახალი აფხაზებით* შეიცვალნენ, ხოლო ცენტრალურ ნაწილში – ჯერ *დვალეთში* და შემდეგ *შიდა ქართლის* მთიანეთში, *თრუსოსა* და *რაჭის* უკიდურეს აღმოსავლეთში (*კუდაროში*) – ოსური ეთნოსის წარმომადგენლები დასახლდნენ.

ჩრდილოეთიდან კავკასიელ მთიელთა მიგრაცია მთელმა რიგმა მიზეზებმა განაპირობა, რომელთაგან არსებითი ქართველთა მთიდან და მთისწინეთიდან ჯგუფურად აყრა იყო (აღმოსავლეთ კახეთიდან კი ისინი შაჰ-აბასმა ირანში გადაასახლა). მთიელთა მთისწინეთსა და ბარში ჯგუფური გადასახლება კი, თავის მხრივ, განაპირობა მტრის მიერ ბარში მოსახლეობის თითქმის პირწმინდად განადგურებამ. მთიელები ბარში არსებულ ნასოფლარებში მკვიდრდებოდნენ. მთის ზოგიერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე კი მთიელთა ჯგუფური გადმოსახლების მიზეზით იცლებოდა. ერთი სიტყვით, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში მწვავე დემოგრაფიული ვითარება არსებობდა. ქართველი მიწის მფლობელი/ფეოდალი კი მიწათმოქმედს ეძებდა

და მას ხშირად მთაში პოულობდა. ეს ვითარება კარგად აქვს შენიშნული ვახუშტი ბატონიშვილი: „ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი. შემდგომად მეპატრონეთა მათთან გარდმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსახლებულან, ვინათიგან მტერთაგან ბარს შინა კაცნი შემცირებულან“.¹

ვახუშტი ბატონიშვილი არაფერს ლაპარაკობს იმ თარეშებისა და მეკობრეობის შესახებ, საქართველოს ჩრდილოეთ პერიმეტრზე მოსახლეობის ეთნიკურ ცვლილებას რომ უძღოდა წინ. ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში ჩაკეტილმა ეთნიკურმა ერთობებმა თავის რჩენის ერთ-ერთ საშუალებად თარეშები მიიჩნია – ისინი მარცვავდნენ ერთმანეთსა და საქართველოს მთის მოსახლეობასაც. ამის დამადასტურებელი მონაცემები კი არა ერთი და ორი გაგვაჩნია. ისტორიული საქართველოს ტერიტორიებზე დასახლკარებული ჩრდილო კავკასიელები აქ დასახლების შემდეგაც არ წყვეტდნენ თარეშებს. ისტორიოგრაფიაში რატომღაც მხოლოდ ლეკების თარეშებზეა ყურადღება გამახვილებული. ამასაც თავისი მიზეზი აქვს – ლეკიანობის მასშტაბები განუზომლად დიდი იყო. ამჯერად მხოლოდ ოსთა თარეშებზე, მეკობრეობაზე გავამახვილებთ ყურადღებას².

მანამ სანამ დვალეთსა და შიდა ქართლის მთებში დასახლებული ოსების მთისწინეთსა და ბარში თარეშების ფაქტებს შევხებით, ხაზი უნდა გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ დვალეთში ოსებმა ალაგირის ხეობიდან ბრძოლით გაიკაფეს გზა. ამას ოსური გადმოცემებიც ადასტურებს, რომელთა მიხედვითაც ოსური ეთნოსი დვალეთში ბრძოლით არის მოსული. ადგილობრივ დვალეებს ისინი ამარცხებდნენ და ასე იკავებდნენ მათ საცხოვრებელ ადგილებს. ასეთი გადმოცემების საშუალებით, შეიძლება დავადგინოთ დვალეთის ადგილობრივი (ქართული)³ და მოსული (ოსური) გვარები. ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე – დვალეთში ოსებმა ფეხი თავდასხმებით რომ მოიკიდეს, ამის დამადასტურებელი მონაცემები ქართულ ფოლკლორსაც შემოუნახავს. ასეთი სიმღერა-ლექსი დვალეთის მოსახლვრე ზემო რაჭაშია შექმნილი: „*მაღლა მთას მოდგა/ უცხო ფრინველი/ თეთრი ფრინველი, თეთრი*

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტომი IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1973, გვ. 363-364.

² ოსთა მეკობრეობის შესახებ მხოლოდ ერთი ნაშრომია გამოქვეყნებული. იხ.: ვ. ითონიშვილი. ოსიანობა – ოსთა საკითხი. გორი-თბილისი. 1996, გვ. 228-257.

³ რ. თოფნიშვილი. ეთნოისტორიული ეტიუდები. წ. I. თბ. 2005, გვ. 175.

ფრთიანი (ვარიანტი: „ფროთოსანი“)/ ჟღელეს ჩამოდგა/ დიდი ლაშქარი/ დიდი ლაშქარი – ოსი და დვალი/ ომი შეიქნა ცისკრისა ჟამსა/ ცისკრისა ჟამსა, გათენიასა/ ქნევა ხმლისა, ძგერა შუბისა/ ხმალი ორპირი სისხლში სცურავდა/ შუბის ნაღეწი ზეცას ცვიოდა/ მესამე დღესა ჩამოცვიოდა/ ვაჟკაცთ ყვირილით მიწა იძროდა/ სისხლსა და ღვარსა კაცნი მიჰქონდა/ ჯაფარ გაიქცა, ვით რომ კაკაბი/ ოსი მოსდევდა, ვით რომ არწივი/ ჯაფარ, ვერ წახვალ/ შინა მშვიდობით, ცოლს ვერ მიუტან/ ლაშქრულს ანბავსა/ ლაშქრულს ანბავსა/ წითელ კაბასა/ სიტყვა გათავდა, ჯაფარ წაიქცა/ ჯაფარ წაიქცა სვეტი ოქროსი/ ომი გათავდა, ომი გათავდა/ ავერ მოდიან მოწიფულები/ ჯაფარ მოაყვე/ თავი გოდრითა/ ტანი ლასტითა/ წვრილი წელები –/ ხელკალათითა⁴“.

ამრიგად, ხალხურ ლექსში ასახულია დვალებში შემოჭრილი ოსების ბრძოლა ადგილობრივ დვალებთან. ოსები სამოსახლო ტერიტორიების მოსაპოვებლად იბრძოდნენ. ამ ბრძოლაში იმარჯვებენ კიდეც. მრავალი დვალი დაიღუპა. გადარჩენილები კი გაიქცნენ მამა-პაპათა საცხოვრისიდან. დვალთა ერთ-ერთი ლიდერი – ჯაფარი დამარცხდა რა უთანასწორო ბრძოლაში, „გაიქცა, ვით რომ კაკაბი“. გაქცეული ჯაფარი, რომელიც დვალებს ასახიერებს, ოსებმა აკუწეს. რაც შეეხება იმას, რომ ეს ბრძოლა ნამდვილად დვალებში მოხდა, კარგად ჩანს ხალხური ლექსიდან. ლექსში ნახსენები ორივე ტოპონიმი (*მაღლა მთა* და *ჟღელე*), სადაც ბრძოლა მოხდა, დვალებშია. *მაღლა მთა* ეს იგივე *მაღლა დვალებითა*. ასეთი გეოგრაფიული ერთეული ნახსენები აქვს *იოანე ბაგრატიონს⁵*, *ჟღელე* კი დვალებით ერთ-ერთი ხეობაა, რომელიც მთის რაჭას ესაზღვრება. ლექსის რამდენიმე ვარიანტში ნახსენებია სოფლის სახელი *ქლაქაც*. *ქლაქა* დვალებით ერთ-ერთი დასახლებული პუნქტი იყო. ლექსში ნახსენები *უცხო ფრინველი*, რა თქმა უნდა, საომრად მოსული ოსები იყვნენ, რომლებიც დიდი ლაშქრით დაუპირისპირდნენ ადგილობრივ ქართველ მთიელებს – დვალებს. ლექსში ასახული ბრძოლის შემდეგ მოხდა სწორედ მოსახლეობის ეთნიკური შეცვლა დვალებში. კიდე ერთი: ლექსი-სიმღერით ბრძოლა დვალებსა და ოსებს შორის მოხდა დვალებით სამხრეთ-დასავლეთით, *ჟღელეს* ხეობაში – მთის რაჭის მოსაზღვრე ტერი-

⁴ რ. თოფჩიშვილი. ზეპირი საისტორიო წყაროები. ეთნოისტორიული ეტიუდები. წ. I, გვ. 264-265.

⁵ იოანე ბაგრატიონი. ქართლ-კახეთის აღწერა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბედოშვილმა. თბ. 1986, გვ. 77.

ტორიაზე. ამკარაა, რომ დვალეთის დანარჩენი ხუთი თემი ამ ბრძოლის წინ ოსებს უკვე წართმეული ჰქონდათ. ლექსში ასახული ბრძოლა ქართველ მთიელთა – დვალთა უკანასკნელი შეჯახება იყო მოსულ ოსურ ერთობასთან ეთნიკური ნიშის შესანარჩუნებლად.

დვალეთში დასახლებული ოსები შემდეგ მთიულეთს უქმნიდნენ საშიშროებას. საამისო არაერთი გადმოცემა და ხალხური ლექსია მთიულეთში ჩაწერილი. ჯერ ლექსი მოვიყვანოთ და შემდეგ გადმოცემა: „*ოსეთს იყრება ლაშქარიო, / სალბი მიუძღვის წინაო, / გადვიდეთ მთიულეთშია, / ნაღორვეს დავდვათ ბინაო, / ვარჩიოთ ქალი და რძალი, / სალბის მივართოთ წინაო, / ევ ბურდულეებმა (ვარიანტი: „მთიულეებმა“) გაიგეს, / წელზე შეიბეს რკინაო, / შვიდი ათასი კაცისა, შვიდი ვაგზავნეს შინაო, / სალბის ხელები დააჭრეს, თან გაატანეს შინაო“*. დვალეთელ ოსებთანაა დაკავშირებული შემდეგი გადმოცემა: მომძლავრებულ ოსებს და მათ ბელადს, სალბის, მთიულეებისათვის რჩეული ცხრა ქალ-რძალის დაწვენა შეუწყვრიათ. ეს „პატივი“ ბურდულეებს რგებიანთ წილად. ბურდულეებს კი ლასტები დაუწნავთ, ჭერში ჩამოუკიდიათ და ზედ ქვები დაუწყვიათ. ორი ბურდული მალაა ჭერში შემჯდარა. მოსული ცხრა დვალეთელი ოსი ჩამოკიდებული ლასტების ქვეშ საწოლებზე დააწვენეს. სტუმარი ოსები ქალების მიგვრას ელოდებოდნენ, იმ დროს ორმა ბურდულემა ზემოდან წნელები ჩაჭრა და „დასცეს ქვით დატვირთული ლასტები“. ასე ჩახოცეს ცხრა ოსი. ცხრა ოსის მოკვლის შემდეგ 7000 დვალეთელი ოსი მთიულეთს დაესხა თავს. მთიულეებმა წინასწარ დიდველში დიდი თხრილი გაავლეს და „*თხრილში მუხის მარგილები დაამწვითეს*“. ღამით წამოსული დვალეთელი ოსები მუხის მარგილებზე წამოეგნენ. „*მარუშაანი ყოფილა ჩვენი უფროსი. ამ მოსულ მტერს რომ ვეღარ იმავრებდა, მარუშაანმა დაიძახა: ხმალსაც წაყავით ხელიო. იქ ყოფილა კიდევ მძლავრი კაცი ვაგაძე და მიდელაური. ესენი ბურდულეებს დაეხმარნენ. მთიულეებმა ეს ხალხი მოიშორეს, ამოხოცეს და მხოლოდ შვიდი კაცი ვაგზავნეს სახლში ამბის მისატანად“*.⁶

ანალოგიური მასალა მთიულეთში სხვაც არაერთია ჩაწერილი: „*ძველ-ძველი ამბავია, თქვენი ჭირიძე. აგრე იქიდანა. აი, ეს სახლი რო არა დვა, მანდედანა არხია გათხრილი არაგვზე გადაყვანილი. არსად არა სწერია ამაზე. არაგვის თავი ვიცით ჩვენა. იქიდან მალლა-დოლეითიდანა წამოვიდნენ და*

⁶ გადმოცემა ჩაწერილია ჩვენ მიერ 1981 წლის 17 აგვისტოს 69 წლის მთხრობელის – ვასილ სოსიკას ძე ბურდულელისაგან.

ლაშქრობდნენ ამ ხალხსა და ციხეებსა. ერთხელ თქვენ (კაიშაურების – რ. თ.) ციხეში შახიზნდნენ ისინი. მაყიდნენ, შეშა წაუკიდეს. კალმახი ჰყოლიათ და ის გადმოუვდეს. გავანებოთ იმათ თავიო. იმათ წყალიც შინა ჰქონია და პურიცა, ვერაფერს უზამთო. შაწუნდა ერთი ოსი, სუ ვაწუნებთ იმ ხალხსაო. წამოვიდნენ, იმ ოსმა გააგებინა, ჩაყარეთ მუხით ძირსაო. ხო თქვეს: „ნალგარევს დავდვათ ბინაო“, ნალვარევს კი არა, აქვე დასწყდნენ. ის ოსი დასწყველეს „შვიდ მამამღე ერთზე მოსდიოდეთო“. ოსი იყო, ძრიალი ყოფილა ძალიან ისა. შემდგ იმ ოსებს აქ აღარ გამოუვლია, აქათა. იმას კი მამავლები არა რჩება, იტანჯება. ერთი ბერიკაცია იმათი. კარგით ვივინებთ იმ ოსს ჩონ, თავის ოსები შურობენ. ჩვენ მივეცით მამული, სათიბი და სახნავი“⁷.

ოსთა მეკობრეობის შესახებ გადმოცემები დადასტურებულია მთის რაჭაშიც. მთის რაჭაზე, ამ მხრივ, დიგორელი ოსები იყვნენ ორიენტირებულნი. მათი თავდასხმის შესახებ ხალხური ლექსიცაა: „დიგორსა დასხდნენ დიდი ვეზირნი/ რჩეული ბადელუანი/ მათ გამორჩევა შეექმნათ/ ლები გვყავს საქონლუანი/ გზანი და გზანი არჩიეს/ სავალად კირტიშუანი.../ გაუბედურდნენ ოსები/ ღორის ნათხარში ჰყრიანო/ გიჯობდა ჯანხოთლიშვილო, არ წასულიყავ ლებსაო/ გეჭამოს ქერის ქარჯინა/ ქვე მოსდგომოდე ცხვრებსაო“⁸.

შიდა ქართლის მთაში ოსთა მეკობრეობა მოსახლეობის ამოვარდნის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი რომ იყო, კარგად ჩანს 1621-1650 წლებით დათარიღებული მამულის ნასყიდობის წიგნით, რომელიც უცნობ პიროვნებას ქუაბულ და ზაალ მარაბლებისათვის მიუცია: „გასათავებელი წიგნი და ნიშანი მოგახსენეთ ჩუენ ჭო.... თია (?) ივანემ და ზაქარიამ და ჩუენტა შვილთა შენმაზან, ინდომა, გარსევან და არჯაბან თქუენ, მაჩაბელსა პატრონსა ქუაბულს და ზაალს და მისთა ძმათა და მომავალსა სახლისა შენისათა. ამოსწყდა, ზემო ჯავა და დაუკაცურდა ოსთაგან. ღმერთი იყოს მოწამე ასრე ამოწყდა, რომე კაცის ნაშენები აღარა იყო-რა. მოგვიდე ზემო ჯავას ძიგანადის მამული მისითა სასაფლაოთა, სახნავითა, სათიბითა, წყლითა, საწისქვილოთა, მთითა და ბარითა, მისისა ნასყიდის ვენახითა, შესავლითა და გამოსავლითა, საძებრითა და უძებრითა. ძიგანძე, მისი მემკვიდრე, დაკარგული იყო და ფასი იმისიც ავიღეთ. აწ მოგვიყიდა ჩუენი მკუიდრი მამული შემოუცილებელი

⁷ ლ. კაიშაური. მთიულური ტექსტები. თბ. 1978, გვ. 112. ქართველების დამხმარე ოსში კაიშაურის ველზე/ციდიველზე სოფელ ქუმლისციხეში მოსახლე ოსების წინაპარი იგულისხმება.

⁸ ქართული ხალხური პოეზია. ტ. II – საგმირო ლექსები. ნაკვეთი მეორე. თბ. 1975, გვ. 127-128.

ყოვლისა მებატონისაგან, ვერც ბატონი ჩუენი შემოგვეცილოს და ვერც სხვა... ასეთ დროს მოგვიდეთ, რომე ორგან სამგან დედამ შვილი შეჭამა, კაცმა ცოლი გაყიდის და თავად დარჩის. ჩუენ თვით ასრე დაგვემართა, რომე ათის სულის ჯალაბისაგან მეტი აღარ მორჩა. ჩუენის მკუიდრის მამულის ნავაჭრი ფასი მივასწართ და ღუთით დავრჩით. ღმერთმან დაგიმადლოს, რომე ჩუენი მკუიდრი მამული იყიდეთ და დაგუარჩინეთ, თვარემ სრულებით ამოვსწყდებოდით. აწ ქონდეს და გიბენიეროს ღმერთმან. ვინცა ამა ნასყიდობას შემოგვეცილოს, რისხავსმცა ღმერთი... ამისი მოწამენი არიან *ევენიაშვილი მოძღვარი სვიმონ, გურჯიშვილი ლომი*⁹ დოკუმენტით სრულიად ცხადია, რომ XVII საუკუნის შუა ხანებში *დიდი ლიახვის* ხეობის სოფელ *ზემო ჯავაში* ადგილობრივი ქართული მოსახლეობა ოსთა თავდასხმებისა და მეკობრეობის შედეგად ამოწყდა. გაუკაცრიელებულ *ზემო ჯავას* ერთი ფეოდალისაგან მეორე ფეოდალი ყიდულობს. ამავე დოკუმენტში ამოწყვეტილ ქართულ გვარებზეცაა (მაგალითად, *ძივანიძეებზე*) საუბარი. მიუხედავად ამისა, ოსმა ისტორიკოსებმა ის დამახინჯებულად თარგმნეს, რომ თურმე *ზემო ჯავაში* ოსური მოსახლეობა ამოწყდა: «Вымерла Верхняя Джава и не стало там осетин...». სინამდვილეში თარგმანი ასეთი უნდა ყოფილიყო: «Вымерла Верхняя Джава и опустошена (буквально: обезлюдена) осетинами... так вымерла, что никаких признаков людской жизни там не было».

ახლა ისტორიის სიღრმეში გადავინაცვლოთ. ოსური აგრესია საქართველოს მიმართ აღრიდანვე იყო დამახასიათებელი. ქართულ წყაროებში დადასტურებულია რამდენიმე შემთხვევა ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეებში ოსთა საქართველოში დიდი რაზმებით შემოჭრისა. ასეთი ცნობები დაცულია ლეონტი მროველის თხზულებაში, კერძოდ, III საუკუნეში *ამაზას მუფის* დროს, IV საუკუნეში *მირიან მუფის* დროს, ოსთა შემოჭრის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროს ოსები ჯერ კიდევ ჩრდილოეთ კავკასიის ველებში არ ცხოვრობდნენ და უფრო ჩრდილოეთით მომთაბარებდნენ, საქართველომდეც აღწევდნენ. *ლეონტი* მოგვითხრობს: „...გარდმოვიდეს ოვსნი, სპანი დიდნი, გზასა დვალეთისასა, ხოლო ვერ იგრძნა ამაზას მუფემან გარდმოსვლა ოვსთა ვიდრე გარდმოსვლამდე მთისა. მოვიდეს ოვსნი და დადგეს ლიახუსა ზედა რვა დღე განსუენებად, და არა სადა განვიდა მარბიელი, რა-

⁹ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობების ისტორიიდან. წ. I. ბატონყმური ურთიერთობა (XV-XVIII სს.). ნ. ბერძენიშვილის გამოც. თბ. 1940, გვ. 363-364.

მეთუ ქალაქისა მცხეთისა შემუსვრად მოსრულ იყვნეს. მაშინ *ამაზას* მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა... მოვიდეს ოვსნი ჩრდილოეთ კერძოთა ქალაქისათა, რომელს არს *ბუხნარი*. მაშინ *ამაზას* მეფემან განავსნა ციხენი და კარნი მცხეთისანი ლაშქრითა... განვიდა და დაესხა ოვსთა, განთიადისა ჟამსა... სძლია და აოტა ბანაკი მათი, და მოკლა მეფე ოვსთა, და მოსრა ყოველი სიმრავლე მათი. და წელსა მეორესა... შეკრიბნა სპანი თჳსნი და ყოველნი, და გარდავიდა ოვსეთს. და ვერ-ვინ წინააღუდგა და მოტყუენა ოვსეთი, და მოვიდა შინა გამარჯვებული¹⁰. *ამაზასი შაბურ I-ის* (242-272) თანამედროვე გახლდათ. „III საუკუნიდან, როგორც ცნობილია, მართლაც, გახშირდა ალანების შემოსევები ამიერკავკასიაში. შეიძლება ალანთა ერთი ასეთი შემოსევა იგულისხმება ქართული წყაროს ამ მოთხრობაში მეფე *ამაზასის* ბრძოლაზე ქართლში შემოჭრილ ოსებთან“¹¹.

ალან-ოსები ქართლში IV საუკუნეში მირიან მეფის დროსაც დაურბევიათ: „გარდმოვლეს ოვსთა *ფეროშ* და *კავტია* და განრყუნეს ქართლი. კოლო მირიან გარესგარ გარდავიდა ოვსეთს, მოტყუენა ოვსეთი და მიუწია ხაზარეთამდი, და გარდმოვლო გზა დვალეთს და მოვიდა შინა“¹².

III-IV საუკუნეების ქართველთა და ოსთა ურთიერთობაში ერთი რამაა საყურადღებო: ალან-ოსები ქართლის მოსაოხრებლად გადმოდიან არა დარიალით, არამედ დვალეთის გზით (*კასრის კარი*). ქართულ წერილობით ძეგლებში აშკარად ხაზი ესმის იმას, რომ ადრე შუა საუკუნეებში დვალეთი ოსებით დასახლებული არ იყო, რომ ველებიდან შემოსეული მოთარეშენი ჩრდილოეთ კავკასიიდან სამხრეთ კავკასიაში დვალეთის გზით სარგებლობდნენ.

ალან-ოსები ქართლში *ვახტანგ გორგასლის* მცირეწლოვნობის დროსაც შემოიჭრნენ: „მაშინ ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათისა, გარმოვიდეს ოვსნი სპანი ურიცხუნი და მოტყუენეს ქართლი თავითგან მტკურისათ ვიდრე ხუნანამდე, და მოაოკრნეს ველნი არამედ ციხე-ქალაქნი დაურჩეს, თვინიერ კასპისა. კოლო კასპი ქალაქი შემუსრეს და ტყუე ყვეს, და წარიყვანეს დაი ვახტანგისი მირანდუხტ, სამის წლის ქალი. რომელ დაურჩეს წარუტყვევებლად ჳევი ქართლისანი, კახეთი და კლარჯეთი და ეგრისი, ჩავლეს რანისა და მოვაკანისა, წარტყუენეს იგიცა და განვლეს კარი დარუბანდისა, რამეთუ თჳთ

¹⁰ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 55.

¹¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 568.

¹² ქართლის ცხოვრება. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 67-68.

გზა სცეს დარუბანდელთა, და შევიდეს ოვსეთს გამარჯვებულნი“.¹³

შიდა ქართლში XIII საუკუნის 90-იან წლებში გახშირდა ოსთა თარეშები. ამ საქმეში მათ მონღოლები უწყობდნენ ხელს: „ხოლო მუნ ყოფასა ფარეჯანისა იწყეს ოვსთა ოკრებად, კოცად, და რბევად, და ტყუევნად ქართლისა, და ქალაქი გორი წარტყუენეს და თქსად დაიჭირეს ოვსთა. მაშინ შეკრბეს ქართლის ერისთავისა ბეგას ძესა ჰამადას წინაშე ყოველნი ქართველნი და მოადგეს გორსა. და მრავალგზის შეებნეს, და ქალაქსა შინა მრავალი კაცი მოკუდა, ოვსიცა და ქართველიცა, დაწუეს გორი სრულიად. და ვითარ მისჭირდა ოვსთა, ციხიდალმან გარდმოუშუეს საბლით კაცი, და წარავლინეს მუხრანს მდგომთა თათართა თანა, რათა შეეწივნენ. ვითარცა ესმათ, ჩამოდგნენ შუა, შუელა ქმნეს და ზავი, და მიერთგან შეიქმნა მტერობა შორის ქართველთა და ოვსთა, ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან დიდმან სახელგანთქმულმან გიორგი განასხნა და აღფურნა“.¹⁴ ასე მოიშორეს „ჭირი დიდი მკვდრთა ქართლისათა“. ოსური რაზმების ასეთი თარეში საქართველოს მთის რეგიონებში დასახლებაზე გავრცელდა (დვალეთი, შიდა ქართლის მთა). ზემოთ მოყვანილი ფოლკლორული მასალებით აშკარაა, რომ დვალეთში ოსებმა დასახლება ბრძოლით მოახერხეს.

გვიან შუა საუკუნეებში ოსთა თარეშებმა სხვაგვარი სახე მიიღო. ადრე თუ მსხვილი რაზმებით შემოჭრა ხდებოდა, ახლა უკვე საქართველოს საზღვრებში დასახლებულნი წვრილ-წვრილი რაზმებით დათარეშობდნენ, მეკობრეობდნენ, იტაცებდნენ ქონებას, საჭმელ-სასმელს, საქონელსა და ადამიანებს. ტყვეებს ან ჩრდილოეთ კავკასიაში ყიდდნენ, ან ქართველთაგან გამოსასყიდს იღებდნენ.

XVIII საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწე კათალიკოსი ბესარიონ ორბელიშვილი, როდესაც აღწერს XVII საუკუნის დასაწყისში საქართველოს ვითარებას, აღნიშნავს: „...მრავალი ბოროტნი აღდგომილ იყვნეს საქართველოსა ზედა: პირველად ოსმანთაგან, რომელთა დაეპყრა მეფობა ბერძენთა, მერმე სპარსთაგან და მერმე მახლობელთა ჩუენთა მთიულთა ოვსთაგან, რომელნი დამკვიდრებულ იყვნეს მახლობლად ჩუენთა, რამეთუ ივინიცა ფრიად აჭირვებდეს, რამეთუ მოწევნასა ზაფხულსა ვიდრე ჟამამდე ზამთრისა კოცდეს და ტყუე ჰყოფდეს ცხადად და იდუმალ, და ესეოდენთა ძურთაგან მოცულ

¹³ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 145-146.

¹⁴ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959, გვ. 296.

*იყვნოს ქართველნი*¹⁵ ამრიგად, აშკარაა, რომ XVII საუკუნის დასაწყისიდან ქვეყნის ჩრდილოეთში დამკვიდრებული ოსები ქართლს უკვე დიდ საფრთხეს უქმნიან.

სწორედ ოსური თარეშების შედეგი უნდა იყოს მათი *ვახუშტი ბაგრატიონისეული* დახასიათება: „*ქურდნი, მპარავნი, მტყუარნი, ხარბნი, მომხუცქენი, მესისხლენი, მემრუშენი, ტყვს მყიდველნი, გარნა არა თვისთა ჰყიდიან*“¹⁶

ქართულ საბუთებში ოსთა მეკობრეობის, თარეშების არაერთი ფაქტია დადასტურებული. ეს დოკუმენტები ძირითადად XVIII საუკუნით თარიღდება. ბევრი მათგანი გამოქვეყნებულია, ბევრიც არქივებშია თავმოყრილი. გავეცნოთ ზოგიერთ მათგანს.

1791 წელი: „ქ. ჩვენი ბრძანება არის *ჩერქეზიშვილო იორამ და ფურცელაძე ზურაბ*, მერე *უთნელიშვილს სალთხუცეს გიორგის* და იმის ძმებს ოსები რომ ედავებიან, ეგენი თქუენი სახელონი არიან, თუ სწორეთ ედავებიან, ჩუენთან ჩამოვიდნენ, დაველაპარაკებით და თუ თავის თავად ან მიუხდნენ და ან აწყენინეს რამე, და თქუენ თქუენის ყმით მღვერულად არ მოეშველენით ან სასიკვდილოდ დაზოგეთ და ან დასაჭერად, ჩუენად შეცოდებათ მოგვითხოვთ, ყმასაც წაგართმევთ და სახელოსაც. ...თუ ყველანი ერთად არ შეიყარენით, და ოსები ცოლებსაც და შვილებსაც გტაცებენ და ხმა არ გაგიციათ, სირცხვილი არა გაქვსთ და ნამუსი და ეს არ იცით, როცა თქუენი მეზობელი აღარ იქნება, აღარც თქუენ იქნებით. ქვეყანაში თავი როგორღა გამოგეყოფათ, რომ იმათგან გეშინოდესთ მაგდენს სოფელს და მაგდენს კაცს“¹⁷

1794 წელი: „ჩვენ მაგივრად მისს ბრწყინვალეებას *ოთარ ამილახვარს* მოკითხვა უამბეთ. მერე ჩუენი შვილი *ალმასხან* ორს ზარბაზნით გამოვისტუმრეთ. შენი სასარდლო თავად მამაცობრივ (?) თითო კომლის კაცი არ უნდა დაიკლო. *ალმასხანსაც* არაგვის ჯარი დაბარებული ჰყავ. მოვლენ და ქცხინვალს ქვეით... ამჯობინოთ იქ უნდა დადგეთ. ეს ოსნი რომ ასე ავკაცობენ და ქართლს ახდენენ, თუ კიდევ არ დაიშლიან და სიავეკაცე მონიღმონ რამე, ღთით თამბა (?) უნდა უყოთ“¹⁸

¹⁵ ბ. ორბელიანი. დედაწლი ლუარსაბისი. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები. წ. V. თბ. 1989, გვ. 35.

¹⁶ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 637.

¹⁷ საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი (სცსა). ფონდი 1448. საბ. №5309.

¹⁸ სცსა. ფონდი 1448. საბ. №2433.

1794 წლის ერეკლეს ბრძანება: „ქ. ჩვენი ბრძანება არის *მაჩაბლო მიმბაშო ზაზავ* და *ბარძიძე*, მერმე ეს ჩვენი **თოფხანის მოსამსახურე ელიო-ზიშვილი დაღბაში ბევრი ოსებისაგან აკლებას ჩივის**. და როგორც თქვენის ერთგულობისაგან ვიცოდე ისე გაისარჯენით, სიტკბოებით იყოს, თუ სიმწარით – თავისი საქონელი გამოურთვით და მოაბარეთ. ჰაღბათ, რომ ბევჯითად მოექცეთ, რომ გამოურთმევლობა არ იქნება. ...**თქვენც ახლავ ქართლის ლაშქრით უნდა ახლავ წამოხვიდეთ**“.¹⁹

1795 წლის ერეკლეს ბრძანება: „ჩვენი ბრძანება არის *მაჩაბლო ბარძიძე* და *მიმბაშო ზაზავ*, მერმე თქვენის ოსების წყალობის, მთისა და ბარის მამულების წიგნები გავსიმჯეთ პაპის ჩვენისაგან ბოძებული სანატრელის მამის ჩუენისაგან ბოძებული და დამტკიცებული ჩვენგანიც ბოძებული და დამტკიცებული, როგორც მამის ჩუენისაგან და ჩუენისაგან წყალობა გჭირვებით და გქონიათ თქვენის სამკვიდროს ოსებისა მთისა და ბარის მამულებისა ახლა კიდევ ამ ახლის ოქმით დაგვიმტკიცებია და მთლად თქვენთვის გვიბოძებია ღონ ჩვენ ერთგულად სამსახურსა შიგან მოგახმაროთ და არ მოგეშალოსთ არცა ჩვენგან და არცა ჩუენმა შვილთა და შვილიშვილის შვილთაგან და, თუ ჩვენგან მიცემული წიგნები *ჰავის ხეობის ოსებს* და *სხვათა* ამ ჩვენის ახლის ბოძებულის ოქმით და წყალობით დაგვიყენებია ამისთვის რომ კაცები *ღაზოცეს ქვეყნებში დაარბიეს და დაწვეს და ტყუებით დაიტაცეს*; ამ მიზეზებისათვის დაგვიყენებია, რაც ჩვენგან მიცემული წიგნები აქცსთ. ამას გარდა მრავალი დანაშაულობა მოხდა რომ ამაში არ დაიწერებოდა და ეს ამისთვის არის რომ ოსებმა ეს საქმეები მოახდინეს“.²⁰

1769 წლის საბუთი: „*კორინთელი პაპუა* ჩიოდა: ოსებმა ჩემს გაქცეულს ძმას ნინიას ტყვისაგან სყიდვა შესწამესო და ამაზე ღავა დაუწყესო. თქვენს შვილს *იულონს* მოვასხენეთო და ოქმი გიბოძაო, რომ საქართველოში უნდა ჩვენთან ელაპარაკნეთო და უსამართლოთ ეწყენინებინათ. იმათ თქვენს შვილს არადასდევს რაო, ნათლისღების ღამეს მომიხდნენ და სამოცდათექვსმეტი ოსი სახლში ცეცხლი ჩამომიყარესო, ერთი თოფი მე მკერესო, ერთი თოფი – ჩემს ძმას *ელისბარსო* და მძიმეთ დაგჭრესო, რომელსა სახლში მე ვიყავი, ის სახლი ვეღარ გამიტეხესო და ციხეში არავინ იყოო. მოვიდნენ ციხის კარები დაამტვრიესო და რაც რამ მქონდა, სულ გაიტანესო. ეს მოვიკითხეთ და როგორც ეს *პაპუნა* ჩიოდა ასე მომხდარიყო: პირველი დანაშაუ-

¹⁹ სცსა. ფონდი 1461. რეგული 6. საბუთი №19.

²⁰ სცსა. ფონდი 1450. წიგნი 11. საბუთი №172.

ლი ოსებისა ესე რომ, ჩვენს შვილს *იულონს* მიეწერა, ჩემს სამართალში ელაპარაკებითო და სამართალს გიზამთო და უსამართლოდ ნურას აწყენინებთო, არ დაეჯერებიათ და მოხლომიან. მისი სამართალი ჩვენმა შვილმა *იულონმან* იცის, როგორც ენებებოდეს, ისე გარდახდევინოს. *პაპუა კორინთლისა* და იმისის სამართალი ასე განგვიჩენია; *კორინთლები* საქართველოში პირველი აზნაურიშვილები ყოფილან, მაგრამ რადგანაც გაყრილან, შუას აზნაურიშვილათ დავდევით. ცოლშვილში რომ მოხლომიან და ბანიდამ ცეცხლი ჩაუყრიათ და სროლა დაუწყიათ, ამისთვის ერთი მთელი სისხლი უნდა მოსცენ ოსებმა თავისას გვარისა რომ იქნება, შუას აზნაურიშვილს ერთი მთელი სისხლი ოთხმოცდათექვსმეტი თუმანი ღუჯ. ამდენი ეს მთლად მოხლომია, თვით უნდა მოსცენ ოსებმა კორინთელს პაპუას და იმის ძმას *ელისბარს* და *პაპუასთვის* რომ თოფი უკრავთ და მიძიეთ დაუჭრიათ. ასე რომ ამისი თოფით დაჭრილის სისხლი ნახევარი გაგვიჩენია, რომ იქნება პაპუას ნახევარი სისხლი ორმოცდარვა თუმანი ღვმ. ამდენი ესეც ოსებმა უნდა მოსცენ და ელისბარ რომ თოფით დაჭრილა, იმას რადგანაც შენობაში არა ჰქონებია მოხვედრებული და გაკრული აქვს ის უნდა გაისინჯოს და როგორც დაჭრილნი ყოფილა იმისი სისხლიც უნდა მოსცეს და რაც, ან წახდენიათ და, ან წაუღიათ ისიც უნდა უზღონ და უკან მოუბრუნონ და უკლებლად უნდა მოსცენ თუ თავიანთ სიტყვას გაამართლებენ და ამ *პაპუას* ძმა იმათას ტყვეების საქმეში რევებულა. ამას სამართალს როგორც თითონ გააჩენენ, ჩვენ ყაბული გვაქვს თავისას გაქცეულისა და ხელაღებული ძმასა სახლის კაცისა და ნათესავისას თვისნი დაიდებენ თავსა ჩვენც სამართალს მივაცემინეთ და თუ ისინი არ დაიდებენ თავსა და არც არა საქმე მათთან ექნებათ. *პაპუას* მოხლომაში სამოცდათექვსმეტი კაცი რომ ყოფილა **ამ სამოცდათექვსმეტის კაციდა, რომელსაც ხელში ჩაიგდებს, იმას უნდა გარდახდეს ამისი თქმა მე მუშა ვიყაო, მე საქმე არ მაქვსო, რომელიც თავის თავს მუშას ეძახის იმას უფრო დიდი დანაშაული აქვს ჩვენ ასე გაგვიჩინებია და ასე დავკომტიცებია.** ამას იქით ოსების სამართალი ასე უნდა მოხდეს და ოსს და ჩვენ კაცში თავისისხლი საქმე მოხდა რამე რასაც სისხლს ოსები თავისის მკვდრისას იღებენ და თავისის ტყვისასა ქართველის გლეხის კაცის სისხლიც ის გაგვიჩენია ოსების დავაში მკვდრისაცა და ცოცხლისაცა, რომელსაც დაატყვევებენ და აზნაურიშვილის სისხლი ერთი სამად გაგვიჩენია და თავადიშვილის ერთი ექვსად გაგვიჩინებია. ამ ოსების დავაში თავთავისის მიხედულობითაც ეს სამართალი, რომელიც ოსებს ბატონი თავადიშვილები არ არიან, იმათი გაგვიჩენია

და რომელიც ოსების თავადი შვილები არიან იმათი სისხლი ზომ ძველთაგან-
ვე გაჩენილი არის კიდევ მეტათა და ჩვენ იმასვერ მოვშლით, ეს ასე გაგვიჩ-
ინებია და ასე დაგვიმტკიცებია და ასე უნდა იქით ოსებისა და ქართველების
სამართალი ასე მოხდებოდეს... ესეც ასე გვიბძანებია: **რაც ოსი ან ქურდობა-
ზე მოკვდება ან მოხლომაზე, იმის სისხლი არც გაუჩინდება და არც მიეცე-
მათ და ვერეთვე ქართველი კაცი რომ წავიდეს იმათში საქურდლათ და იქ
ოსებში მოკვდეს, არც იმას გაუჩინდება სისხლი...**“²¹

1783 წლის ერეკლეს ბრძანება: „...ჩვენი ბძანება არის *მილაზვარო აბა-
შიძე ვიორგი*: მერე თქვენი კაცი ზიზანა რომ ქცხინვალს მეჯოგეთა მდგარა
და ოსებს წაუყვანიათ, რომელიც იმ შენის კაცის წამყვანი ოსები არის, სა-
დაც იმ ოსების განაყოფი დაასახლო (?), ასეთი განაყოფი რომ სისხლში სა-
განაყოფო შეხვდებოდეს. ის დაიჭირე და სანამდინ შენი კაცი არ გააყვანინო,
მანამდინ ნუ გაუშვებ“²²

1774 წლის ერეკლე მეფის ბრძანება: „ქ. ჩვენი ბძანება არის, რომელ-
ნიც არაგვის დადებულნი ოსნი ხართ, ყველამ გაივინეთ: **თქვენი სიაგაკაცე
ქართლში დიად გამრავლდა, რომ ქვეყანა გიჩვიოს**; ახლა ამილაზვარი გა-
მოგვიგზავნია და თქვენი მოურავი და კიდევ თავადები და კაცნი, რომელნიცა
ჩვენი ერთგულნი ხართ და წახდენა არ გინდათ, გამოდით. **ამათ მძევლებიც
მიეცით, ფიციც მოეცით და ნურცარას წახდენთ და თუ ვინც ის წამეხნი-
ნოსთ (?) რამე, ისიც მიუბრუნეთ, და თქვენ ჩვენი წყრომით აღარ წახდებით**
და რომელნიც ჩვენნი მუხანათი იქნებით და ამათთან არ ჩამოხვალთ და მძე-
ვალს არ მისცემთ და რაც წაგებდინოთ, არ მოუბრუნებთ, იცოდეთ ყველამ,
რომ თქვენი თადარიგი დაიჭიროთ, რაც შეგეძლოსთ ჩვენ ეს არის, რომ
ჩვენს თადარიგსა ვიქთ და ვინც ვინ ჩვენი ორგულნი ხარ და რომელნიცათ
და ამ ბძანებას არ დაემორჩილებით, ასეთს რისხვას გამოგიყენებთ, რომ არას
კაცს არ მოსლოდეს და არც ჩვენს მამულში თქვენს გვარსდსა გაუშვებთ და
რომელნიცა ერთგულნი იქნებით, მძევალს მოსცემს და პირობას და რაც წა-
გიხდენიათ ისევ მოუბრუნებთ, ჩვენგან წყალობა დაგემართებათ... რომელსაცა
არა წაგიხდენიათ რა და არც არა დაგიშავებიათ და მძევლებიც კი მოეცით,
თქვენ არც არა გამოგერთმევათ და არც არა წაგიხდებათ“²³

1782 წელი: „ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი *იესეს* მომცეს.

²¹ სცსა. ფონდი 1450. წიგნი 26. საბუთი №279.

²² სცსა. ფონდი 1448. წიგნი 1. საბუთი №1370.

²³ სცსა. ფონდი 1448. წიგნი 1. საბუთი №1379.

ფარემუზამ და *ჩემმა ბიჭმა* *ოსმა* *სამი ცხენი მომპარეს, იარაღი თოფი, ნაბადი*. ის ჩემი ბიჭი ჯაჭიშვილმა ელისბარამ დაიჭირა თქვენის ერთგულებით და ცხენიც წაართო. მოუხდა ორომას შვილი, ჩემი სტუმარი რად დაგიჭერია, ბიჭიც წაართო, ცხენიცა და გაუშვა. თქვენის ოქმით და ბძანებით ორნივ აქ ჩამოვაყვანინე...“²⁴

1800 წლის გიორგი მეფის წერილი *ოთარ ამილახვრისადმი*: „... და შენის სოფლისა ოსებისაგან აკლება და აგრეთვე ქართლში ოსებისაგან აშკარად ჯარით სიარული და აკლება მოგეწერა. ღუთის მოწყალებით მშვიდობა არის. ოსებისათვის ასეთს საქმეს ვიფიქრებთ რასმა, რომ მაგათ ვეღარ ითარეშონ ქართლში და ვეღარცარა უმტრონ“.²⁵

1790 წლის ბრძანება: „... ახლა ბეჟია ნამურადემ ნათხოვარსავით ოსები და ოსის მიმყოლი კაცნი დააყენა ჩვენს მამულში. ხდენითა და ქურდობით აღარას უშვებენ, ერთის ოქმისა და იასაულის წყალობას გვედრებით, რომ ის ჩვენი მამული დაგვიცალონ და საცა ბეჟიას მამა პაპა მდგარიყოს და ან კაცი სახლობდეს, იქ დააყენოს და ჩვენი მამულიდამ ხელი აიღოს“.²⁶

1773 წლის ბატონყმობის წიგნი: „ესე ბატონყმობის წიგნი მოგართვით თქვენ, ბატონს ჩვენს *ფავლენიშვილს იასეს, თეიმურაზს*, ძმისწულს თქვენსა *იორამს, იოანეს* და *ზაქარიას* და მომავალთა თქვენთ, ჩვენ, *მეტრეველმა გიორგი* მღვდელმა, შვილმა ჩემა *მახარემ, ივანემ, დავითმა* და *ბერმა*, შვილმა და მოვალმა ჩვენმა. ასე რომე, უწინაცა თქვენი ნაყმევი გახლდით და რაჭი-დამ ისევ თქვენის ყმობის გულისათვის გადმოვედით. სამაჩაბლოში ხიზნათ დავდექით. **ცოტას ხანს ოსები მოგვიხდნენ და სულ აგვიკლეს ჩვენი საცხოვრებლიდამ და სულ დაგვატყვევეს და წაიღეს.** მოვაწივეთ თქვენს საფარველში და ჩვენი თავი შემოგწირეთ...“²⁷

1817 წლის აზატობის წერილი: „შეწვენითა მლთისათა მამისა, ძისა და სულისა წმინდისა ესე აზატობის წერილი დაგიწერე და მოგეცი მე, ქვემო ამის ხელის მოძწერერელმან ცხინვალს მცხოვრებელმან *გაბრიელ მურადლოვან*, შენ, *ოქონას* მოსახლეს *მაშუკა ბაკურადეს შვილს კიკოლას*. ასე რომე, ამა ხსენებულის სოფლის ოქონიდამ გზაზე *კნოლეს* მომავლებულ იყავ და ამა გზაზედ ავაზაკნი ოსნი კაბისაშვილები დაგვხვედროდნენ და დაეჭირეთ, და მთაში აყვანეთ, და იქ ტყვედ ჩავარდი, და რადგან ამ ხსენებულთ

²⁴ სცსა. ფონდი 1448. წიგნი 1. საბუთი №4547.

²⁵ სცსა. ფონდი 1461. წიგნი 13. საბუთი №166.

²⁶ სცსა. ფონდი 1450. წიგნი 45. საბუთი №191.

²⁷ სცსა. ფონდი 1450. წიგნი 45. საბუთი №198.

ოსი სხვას უსჯულოს ქვეყანაში გასაყიდლათ მონედომებინეთ, და რადგან შენ შეძლება არა გქონდა, რომ მათგან თავი დაგეხსნა, მე ჩემის პატივისათვის კაცის კაცით ან ჩემის თეთრით ამ ხსენებულთ ოსებისაგან გამოგეხსენი ან ჩემს სახლში ჩამოგიყვანე და შემსახურებოდი და რადგან შემამავებდრე და ჩემსგან განთავისუფლება მონედომე, მეც ჩემის კეთილის ნებით აზატი გიყავ ამ წერილის მოცემითა“.²⁸

1778 წლის არზა: „ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მოსცეს პარტელს (?) დავითიშვილის [ჩელტია იასეს ხიზანს] *კარძელაშვილს თევდორეს*. კარბს ჩელტიას კელად ხიზნათ გახლავარ. ჩელტიას ძმისწულს გოგაას ზომ ოსების ტყვის დასყიდვა შააჩნდა. იმ ოსების პატრონები მომიხდნენ, ამიკლეს, ორი კოკა ღვინო მქონდა, ისიც ჩელტიას ძმისწულმა წამართო“.²⁹

1779 წლის არზა: „ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მოსცეს ოქონელს ფალავანდიშვილს ერეკლეს ყმას გვილიკაშვილს ბეროს. შარშან მთიბათვეში ძალინას მივდიოდით გიორგი ფალავანდიშვილი, ერთი იმისი კაცი, ერთი როსტომის კაცი და ერთი მე. ეს ოთხნი მაჩაბლის ოსებმა დაგვიჭირეს, გიორგი და თავის კაცი გამოუშვეს და არცარა წაართვეს რა. და მე და როსტომის კაცი კი შეგვინახეს. მერე ფარსადან მაჩაბელს თავის კაცის გიუნაშვილის ტატიას ხელით წიგნი გამოეგზავნა თავის ოსებთან და მაშინ გაგვიყიდეს. მე ყარაჯა ოსმა დამიხსნა ცხრა თუმნათ რუსის თეთრზედ და ჩამომიყვანა. და ის ოსი შინ მიდგას, თავის თეთრსა მთხოვს. მოიკითხეთ, მაჩაბლისაგან გასყიდული გახლავარ, სამართალი გვაღირსეთ, ღმერთი გაგიმარჯვეს“.³⁰

1779 წლის არზა: „ქ. ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მოსცეს მათ მიწას ბარბიძე მაჩაბელს. ამას მოვასხსენებთ: გორსა რომ ბძანდებოდით, მაშინაც მოგასხსენეთ კომკელებისა, რადგან ჩემი კაცნი არიან გარდამხდეს; მაგრამ ჩიფრანელის ოსებისა მე საიღამ უნდა გარდავიხადო. შვიდნი იყოლიონ, ბატონიშვილის კაცნი არიან და სამნი ჩემნი არიან. აბაშიძე დაგიყენებიათ იასუულათ. იმათს დანაშაულსაც მე მახდევინებს. წყალობას ვითხოვ, რომა ჩემის კაცის დანაშაულის გარდახდაც არ შემიძლიან, თორემ არათუ

²⁸ სცსა. ფონდი 1450. წიგნი 50. საბუთი №260.

²⁹ ქართული სამართლის ძეგლები. სასამართლო არზა ოქმები. ტექსტები გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. ტ. VII. თბ. 1981, გვ. 397.

³⁰ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII, გვ. 437-438.

ბატონისშვილის კაცის დანაშაულიც მე გარდამახდევინოთ. ღმერთან თქვენი რისხვა მამცეს, თუ ასერა სამი წელიწადია მე იმათი ბეგარა მენახოს, უკუდგარნი გახლანან. არავის არ ზღავენ, *სვერი მათ დააცლევინეს*³¹. ერეკლე მეფის მინაწერი არზახე: „...მერე *ბარძიმ მანაბელს* რომ ამ არზით ასე მოუხსენებია, ეს რიგიანი მოხსენება არის. რომელიც *ამის ყმა ოსებისა მოუხსენებიათ დანაშაული*, ის ამან უნდა გაწმინდოს და გარდაიხადოს. და რომელიც ჩვენის შვილის იულონის ოსების დანაშაულია, ის ჩვენგან და ჩვენის შვილისაგან უნდა გაიწმინდოს და გარიგდეს“.³¹

1789 წლის არზა: „ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მოსცეს *ფალავანდისშვილის ზურაბის* ყმას *კობერიძე ივანეს*. *ოსისა და ლეკისაგან წამხდარი გახლავართ*. ერთი ოქმის წყალობა მიყავით, რომ სხვის ხარჯი მე არ გადამხდეს. ერთი თოფი ეხლაც დაკარგული მაქვს სხვის ხარჯისათვის, მტრისაგან წამხდარი ვარ“.³²

1790 წლის წერილი: „ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ძის *კახტანგის* ჭირი მოსცეს მათს მონას *ბერძნიშვილს იოანეს*. ამას მოვასხენებ. ერთმა *კუდაროელმა ოსმა ყულბამ* ერთი თავის შვილი *გოგო ჩამოიყვანა და მომყიდა*. მეც იმ ჩემს *უბელურს შვილს ტეტას* მოვანათვლინე და ქრისტიანათ მყვანდა და ჩემის შვილის მაგიერათ იმას *უყურებდი*. სამის წლისა ვიყიდე შვიდ თუმნათ და ახლა თექვსმეტის წლისა არის. ახლა რომ თქვენ იმერეთს გამგზავნეთ, ჩამოსულიყვენ იმ გოგოს მამა და იმისი ნათესავები. ერთს დღეს *პური წაეღოთ და მეორე დღეს გოგო წაიყვანათ და მიფიარეთს* ჰყავთ. მერე თქვენგან ოქმი და იასაული მებოძა, მომატყუეს – გოგოს მოგცემთო და აღარ მომცეს. გევედრები, *მირზაშვილს თამაზს* და *თედულს გალეგას* უბძანოთ ...ამათ გამოძირთონ... იმ ერთს ქრისტიანს სულს ღმერთს ნუ დაუკარგავთ“.³³ ამ დოკუმენტს მცირე კომენტარი გვინდა დავურთოთ: კუდაროელმა ოსმა საკუთარი ქალიშვილი ქართველ აზნაურს მიჰყიდა. ქართველმა აზნაურმა გოგონა არა შინამოსამსახურედ, არამედ შვილად გაზარდა. მთიელმა ოსმა გაყიდული და სხვის მიერ შვილად გაზრდილი ქალიშვილობის ასაკში გაიტაცა; გაიტაცა რათა ის ხელახლა გაეთხოვებინა/გაეყიდა. ოსებში ზომ ურვადის წეს-ჩვეულება არსებობდა.

³¹ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII, გვ. 440-441.

³² ქართული სამართლის ძეგლები. სასამართლო არზა ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. ტ. VIII, თბ. 1985, გვ. 21.

³³ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VIII, გვ. 71.

1799 წლის არზა: „ქ. მათის უმაღლესობის ბედნიერის ხელმწიფის წინაშე მოსახსენებელი მათის მონათ *ხერხეულიძე ეშიკაბაძის გიორგისი* და *ჯამასპისაგან*. ჩვენ სოფელში ოსები გახლდნენ, იმათი ორი ტყვე *დავითიშვილის* კაცმა იმერელმა გაყიდა. ესენი ჩვენ გვემტერებიან. ეს ტყვეები *ყორნისილაძე* მოიპარეს. ბატონიშვილმა იოსებმაც კარგათ იცის ეს საქმე“.³⁴

1796 წელი: „ღმერთმან ჩემის მრავლად მწყალობელის მდივნის *ვენატეს* ჭირი მოსცეს მათ ბიძაშვილს *ბირთველს*. ...**ხომ კარგად მოგეხსენებათ, ოსი და ქართველი როგორ იკლებდა აქაურობას. იმ არეულობაში ქართველები გამოსძღლოდნენ საქურდლათ გორს, წისქვილები დაენტვრიათ *სულთანიშვილისა* და *მოჭქონდათ*. ჩვენზედ ამოიარეს, დაუძახეთ, რა კაცი ხართ მოიცადეთ, არ მოგვიცადეს. რომ მივატანეთ, ცხენიანები გაიქცნენ და ერთი აკიდებული ცხენიანი დავიჭირეთ, რომ წისქვილები ეკიდათ და ერთი დავჭერი, წისქვილები წავართვით და ორსავ თოფი იარაღი ავჭყარეთ და გაუშვიეთ. მას უკან ქართველები გამოეგზავნათ, შემოხსენილიყვნენ (?) და თოფი იარაღი ეთხვნათ. თოფიარაღი მივეციეთ. ახლა ის დაჭრილი ოსი მოსულა და *იოანე ბატონიშვილთან* უჩივლია და ოქმი უბოძებია *ამილახვრის შვილ ომანისშვილზედ*: ორი ოსი და ორი ქართველი დასვი და სამართალი უყონო. რა ოსის გასასამათლებელი საქმე არის, ოსი ოსისათვის თავს დასდებს და ქართლს ვის შეუძლია ოსის სამართალი... თუ უნდოდესთ მანდ *ბატონიშვილის გიორგის* სამართალში მელაპარაკონ ის ოსები... ის ოსებიც გორს ჩამოვიდნენ და გორს მელაპარაკონ“.³⁵**

1795 წლის დოკუმენტი მთიულეთს ეხება: „ქ. ღმერთმან ყოვლად მოწყალის *მეფის ძის ვახტანგის* ჭირი *ბურდულს აღდგომელს* მოსცეს. მერე *გიორგი ერისთავისაგან* ნაბოძები მამული გვაქვს *როროსა*. დღევანდლამდინ არავინ წამომდავებია. ახლა *ბელოძეები* გადმომეკიდნენ მძლავრობითა, ჩემს წილს ტყეში ახოს იღებენ. წყალობის წიგნები, **ოსის ჯარს დაუტყვევებია პაპანემი ცოლშვილითა**, მაშინ დაგვეკარგა“.³⁶

1795 წლის საბუთიდან: „...ღმერთმან ყოვლად უწმინდესის პატრიარხის ჭირი თქვენ *მუხისელ რევაზიშვილებს* მოგვცეს. ჩვენო მოწყალევე, ხუთი კომლი ერთი თოხუძისანი გახლავართ, მკუიდრნი მუხისელნი. ერთი კომლი აიყარა, კახეთს გადავიდა, იქა სახლობს და ოთხი კომლი ჩემს მამულზედ გახ-

³⁴ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VIII, გვ. 555.

³⁵ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. ნ. ბერძენიშვილის გამოცემა. წ. II. თბ. 1953, გვ. 178.

³⁶ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VIII. თბ. 1985, გვ. 331.

ლავართ. ჩვენ რომ ობლები გახლდით, იმ ჟამათ ერთი ბებერი გვეყვანდათ. *კვალიაშვილმა ივანემ* ოსები მიუსის. ეს ბებერი ბუბუებით ჩამოაკიდვინა. ამდენი სცეს, რომ ათი ფრჩხილი ფეხისა დასცვივდა, ჩვარში გამოკრული ქონდა...“³⁷

ოსები არა მხოლოდ შიდა ქართლში თარეშობდნენ, არამედ რაჭაშიც. „სორის დასავლეთით, მდ. *რიონის* ნაპირზე, ციცაბო „მაგალთის კლდეზე“, ჩიტის ბუდესავით მოჩანს ქვის ნაშენი, საიდანაც გამავალი მცირე ქვაბი იმდენად პატარა მოცულობისაა, რომ ტანმორჩილი ადამიანიც კი მხოლოდ მჯდომარე მოთავსდება. გადმოცემის თანახმად, იქ ბინა დაუდევს წარმოშობით ოს გოლიათს, სახელით კაისს, რომელიც გზად მიმავალ მგზავრებს ძარცვავდა.“³⁸

ოსთა თარეშები არ შეწყვეტილა რუსეთის მმართველობის დამყარების შემდეგაც. ამ თარეშების შესახებ არაერთი ცნობაა თავმოყრილი XIX საუკუნის პერიოდულ გამოცემებში. ოსთა თარეშებზე *სოფრომ მაგლობლიშვილიც* საუბრობდა და ამ მხრივ შიდა ქართლის მკვიდრთა მძიმე მდგომარეობაზე მიუთითებდა. XVIII საუკუნეში ლეკიანობასთან ერთად, ოსთა თარეშები იყო ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ თითქმის მთლიანად დაიცალა, გაწყდა და კახეთში გადაიხვეწა ფრონების ხეობათა, მეჯულისა და ლეხურას ხეობების ქართული მოსახლეობა, რომ აღარაფერი ვთქვათ დიდი და პატარა ლიახვის ხეობათა მკვიდრ ქართველებზე, რომელთა დაბლობში ჩამოსახლება უფრო ადრე მოხდა, რისი მიზეზიც ოსთა თარეშები იყო.

ერთი საყურადღებო გარემოების შესახებაც უნდა ითქვას: რუსების საქართველოში შემოსვლისთანავე ლეკების თარეშები/ლეკიანობა შეწყდა, ოსებისა კი – არა. ის კიდევ ნახევარი საუკუნე გრძელდებოდა. ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება *დვალეთსა* და *შიდა ქართლის* ოსთა დასამორჩილებლად ექსპედიციას ექსპედიციაზე აწყობდა. 1823 წელს გორის ოკრუგის უფროსი *ტიტოვი* თავის მოხსენებით ბარათში წერდა, რომ ოსები გამუდმებით ძარცვავდნენ ქართულ სოფლებს ქსნიდან კუდაროს ხეობამდე. ტიტოვს ამის მიზეზად ის მიაჩნდა, რომ ამ დაუდგრომელი ხალხის ერთადერთ საქმიანობას ძარცვა წარმოადგენდა და ამას საერთო, ორგანიზებული ხასიათი ჰქონდა.³⁹ ამის გამო იყო, რომ *ტიტოვმა*, უფრო ადრე 1821 წელს, ორივე *ლიახვის*, *ქეშელთის*, *მეჯულის*, *პოტნისის* ხეობებში დამსჯელი

³⁷ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VIII. თბ. 1985, გვ. 317.

³⁸ О. Миндели. Селение Сори Рачинского уезда кутаисской губернии. Сборник Материалов по описанию местностей и племен Кавказа. вып. XIX. 1894, გვ. 121.

³⁹ სცსა. ფონდი 2. წიგნი 50. ანაწერი 1. საქმე №1389. ფურცელი 2.

ექსპედიცია მოაწყო. „ოსებში ამოიღო იარაღი, წაართვა მათ საქონელი, სხვა ქონება და ცეცხლს მისცა ოსებით დასახლებული სოფლები“.⁴⁰ 1827 წლის მონაცემებით შეიარაღებული ბანდა ჰქონდათ შექმნილი ჟამურელ ოსებს. ეს იყო 6-8 ოჯახის გაერთიანება, რომელშიც 20-28 მამაკაცი ყოფილა გაერთიანებული.⁴¹

1812-1813 წლებში, როდესაც *დვალეთის ნარას* და *ზროგოს ხეობებსა* და *შიდა ქართლის ჯავის, ქეშელთის, გუფთის* და *მსხლების* ხეობათა ოსები გორის ოკრუგის უფროსმა *რეინერმა* რუსეთის მფარველობაში შეიყვანა, დამორჩილებულნი ითხოვნენ რუსეთის მფარველობაში შესვლას „იმ სიძარტლით“, რა სიძარტლითაც იყვნენ უწინარეს საქართველოს შემადგენლობაში. ამისათვის ოსებმა თავიანთ არზას *თეიმურაზ I-ის* მიერ გაცემული სიგელი დაურთეს: 1. გადაიხადონ ბეგარა და დაფარონ წინა წლების დავალიანება („ყოველ წლივ ვაძლოთ ჩვენის ხეობიდან ბეგარა ხაზინას თითო ცხვარი“), 2. საჭიროების შემთხვევაში გამოიყვანონ ჯარი – თითოეულ კომლზე ერთი ცხენოსანი ან ქვეითი, 3. არ იქურდონ და სხვა ავაზაკობა არ ჩაიდინონ („ადარ ვქნათ ქურდობა და რბევა“). ოსები სამაგიეროდ საქართველოში თავისუფალ, დაუბრკოლებელ სიარულს თხოულობდნენ („მოგვცემოდეს თქვენგანა წიგნი, რათა ვიქმნებოდეთ თავისუფლებით მოსიარულე ქართლსა შინა და არ დავგვემლებოდეს სყიდვა მარილისა, ფართლისა“)⁴².

ამრიგად, ოსები საქართველოს ისტორიულ მხარეებში – *დვალეთსა* და *შიდა ქართლში* – თარეშების, ძალადობის გზით მოვიდნენ, თუმცა ეს საქმიანობა აქ დასახლების შემდეგაც არ შეუწყვეტიათ და ის XIX საუკუნის შუა ხანებამდე გრძელდებოდა. თარეშები იყო ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ ქართველი ხელისუფალნი მათ უფრო დაბლობ ადგილებში დასახლებლად იწვევდნენ, ცდილობდნენ მოენათლათ ისინი, უბოძებდნენ აზნაურობას და ამ აზნაურებს წლიურ ხელფასს უნიშნავდნენ. საქართველოს ხელისუფლების ეს ღონისძიებები ოსების დასახლებლად და ინტეგრაციისათვის იყო გამიზნული. ოსთა *დვალეთსა* და *შიდა ქართლის მთაში* ლაშქრობები, თარეშები, თა-

⁴⁰ სცსა. ფონდი 2, საქმე №1092. ფურცელი 19-24, 94, 95 (მითითებულია ბ. გამყრელიძის ნაშრომიდან – ოსთა განსახლების საკითხისათვის შიდა ქართლში. – ოსთა საკითხი. გორი-თბილისი. 1996, გვ. 188).

⁴¹ სცსა. ფონდი 2, საქმე №1943. ფურცელი 3 (მითითებულია ბ. გამყრელიძის ნაშრომიდან – ოსთა განსახლების საკითხისათვის შიდა ქართლში, გვ. 188).

⁴² სცსა. ფონდი 2, ანაწერი 1, საქმე №322. ფურცელი 6-9. (მითითებულია ბ. გამყრელიძის ნაშრომიდან – ოსთა განსახლების საკითხისათვის შიდა ქართლში, გვ. 188).

ვის მხრივ, ქართველ მთიელთა მამა-პაპათა საცხოვრისიდან აყრას და ბარში მიგრაციას იწვევდა. ნასოფლარების ერთი ნაწილი უკვე ტყითაც იყო დაფარული. ნასოფლარებში დასახლკარება მიზეზი იყო ქართული ტოპონიმების ოსური ტოპონიმებით შეცვლისა. ეთნოგრაფიული მონაცემებით ხერხდება მთელი რიგი იმ გვარების დადგენა, რომლებიც ოსურ თარეშებს გამოერიდნენ და ბარში ჩამოსახლდნენ. მაგალითად, *ხადურებს* ადრე *მდღრან-დვალეთის* სოფელ *ელისში* უცხოვრიათ. აქედან ისინი *პატარა ლიახვის* ხეობაში მიგრირებულან და თანამედროვე სოფელ *ხადურიანთკარში* დასახლებულან⁴³. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, *დიდი ლიახვის* ხეობის სათავეში მდებარე სოფელ *როკის* მკვიდრნი იყვნენ *ჩიფჩიურები*, რომლებიც ამავე მიზეზით შიდა ქართლის ბარში გადმოსახლდნენ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ოსთა თარეშებს „ოსიანობის“ სახელით მოიხსენიებენ და ის „ლეკიანობის“ თანაზომიერ მოვლენადაა შეფასებული⁴⁴, მაგრამ ამ მოსაზრებას ვერ გავიზიარებთ, რადგან ლეკიანობის მასშტაბები მთელი ორი საუკუნის განმავლობაში ბევრად დიდი იყო. ისინი აღმოსავლეთ საქართველოს სამი მხრიდან უტევდნენ და ხშირად ქართველებთან დიდი ბრძოლის გამართვასაც ახრეხებდნენ. ოსები თუ ძირითადად *დვალეთისა* და *შიდა ქართლის მთიანეთიდან შიდა ქართლის დაბლობში* თარეშობდნენ, ლეკები *დაღესტნიდან, საინგილოდან და სამცხე-ჯავახეთიდან* მთელ აღმოსავლეთ საქართველოზე იყვნენ მოღებულნი. XVIII საუკუნის ისტორიკოსი *პაპუნა ორბელიანი*, რომელიც 1739-1758 წლების მოვლენებს მოგვითხრობს, მხოლოდ სამჯერ მოგვითხრობს ოსთა დაუმორჩილებლობასა და თარეშებზე, იმ დროს, როდესაც წელიწადის განმავლობაში ლეკების აუარაცხელ თავდასხმაზე საუბრობს. ლეკიანობის შესახებ კი აღნიშნავს: „ქართლი გათავებულიყო თავად ლეკისაგან“⁴⁵ რაც შეეხება ტერმინს *ოსობა*, ის, *ლეკიანობისაგან* განსხვავებით, ქართულ წერილობით ძეგლებში, საბუთებსა და დოკუმენტებში არ გვხვდება. თუმცა რამდენადაც გასაოცარი არ უნდა იყოს, ტერმინი *ოსობა* თვით ოსთა შორის, კერძოდ, *დვალეთელ ოსებს* შორის არის დაფიქსირებული. ასეთი სათაური აქვს *კოსტა ხეთაგუროვის* ეთნოგრაფიულ ნარკვევს.⁴⁶ ის წერდა: «Отец мой, скончавшийся в 1892 году 82-летним стариком, был

⁴³ ბ. გამყრელიძე. ოსთა განსახლების საკითხისათვის შიდა ქართლში, გვ. 184.

⁴⁴ ვ. ითონიშვილი. ოსიანობა – ოსთა საკითხი. გორი-თბილისი. 1996, გვ. 228-257.

⁴⁵ პ. ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა. თბ. 1981, გვ. 65.

⁴⁶ К. Хетагуров. Особа (Этнографический очерк). Сочинения. т. 2. М. 1974.

живым свидетелем последней эпохи того невозвратного прошлого в истории Осетии, которое несет названные **особа**. По словопроизводству **особа** грузинского происхождения и может быть переведено выражением **осетинщина**».⁴⁷ ოსობას კ. ხეთაგუროვი წარმოგვიდგენს როგორც რუსეთამდელ ჩამორჩენილ, თანამედროვეობის მოთხოვნილებების შეუსაბამო ცხოვრებას. სინამდვილეში რა ტერმინია **ოსობა**? რა შინაარსი დევს მასში? რატომ და როდის წარმოიქმნა ის დვალეთელი ოსების მეტყველებაში? რომელ ეთნიკურ წრეში შეიძლება წარმოქმნილიყო ის? ტერმინი, რა თქმა უნდა, ქართულ ეთნიკურ გარემოში შეიძლება წარმოქმნილიყო და ეს ეთნიკური სამყარო დვალეთის ქართული მოსახლეობა იყო და დვალეთელ ქართველთა მეტყველებაში ის წარმოიქმნა XVI საუკუნეში, როდესაც ალაგირელი ოსები აქ თარეშობდნენ. შემდეგ დვალეთელი ქართველების მეტყველებიდან ეს სიტყვა დვალეთის ოსთა მეტყველებაში შევიდა. დვალეთელი ოსები, დვალეთიდან ადგილობრივი ქართველი მთიელების განდევნისა და ასიმილაციის შემდეგ, მთას აქეთ ანუ შიდა ქართლში ლაშქრობისას ამ ტერმინს – **ოსობა** – გამოიყენებდნენ. უღელტეხილებს აქეთ, შიდა ქართლის მთაში დვალეთელი ოსების ლაშქრობებსა და თარეშებზე კ. ხეთაგუროვიც მიუთითებდა: «При особом доверии и расположении владельца сакли может показать вам несколько серебряных вещей: тяжелый кованный пояс, кубок, ковш, старинные монеты и тому подобная «хазна», достававшаяся его предку после набега на владения какого-нибудь грузинского князя»⁴⁸. «Во время *особа* ограбление осетина осетином даже не было предусмотрено обычным правом. Но делать набеги за перевалы и грабить инородцев ставилось в заслугу»⁴⁹. მოყვანილი ციტატა პირდაპირ მიუთითებს **ოსობის** არსზე, რომ ის ოსთა მიერ ქართველებში ძარცვა-გლეჯასთან და ტყვეთა მოტაცებასთან იყო დაკავშირებული. ქართველთა მოთარეშე ოსები საკუთარ ხალხში განდიდებულნი იყვნენ. ანალოგიურად აფასებდა მოთარეშე ლეკებს დაღესტნის საზოგადოებაც; ისინი გმირებად იყვნენ გამოცხადებულნი და ამ „გმირების“ შესახებ სიმღერებიც ითხზებოდა⁵⁰.

ოსთა თარეშები არც უცხოელ ავტორთა ყურადღების მიღმა დარჩენი-

⁴⁷ К. Хетагуров. Особа (Этнографический очерк), გვ. 228.

⁴⁸ К. Хетагуров. Особа (Этнографический очерк), გვ. 241.

⁴⁹ К. Хетагуров. Особа (Этнографический очерк), გვ. 276.

⁵⁰ რ. თოფჩიშვილი. კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია: ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა. თბ. 2007, გვ. 158-160.

ლა. მაგალითად, XIX საუკუნის პირველი მესამედის გერმანელი ავტორი *ედუარდ აიხვალდი* წერდა: „გორიდან 30-ოდე ვერსზე ჩრდილოეთით, ცხინვალის იქითა მხარეს მთებში ოსები ცხოვრობენ. ახლა მათ ქალაქის მოსახლეობასთან ზავი და მშვიდობა აქვთ, რომლებსაც ადრე გაუთავებლად ძარცვავდნენ და ხოცავდნენ. ახლა ისინი თავს სიამოვნებით ანათვლინებენ, მაგრამ, როგორც ჩანს, მხოლოდ იმიტომ, რომ მონათვლას მათთვის მოაქვს ვერცხლის მანეთი, ახალი პერანგი და ვერცხლის ჯვარი. იმიტომ ისინი ხშირად ხელმეორედ სხვა სახელით მოდიან და არცთუ იშვიათად ოთხჯერ ინათლებიან, სანამ შეიცნობენ“.⁵¹ გორიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, „მთაში არიან ოსური სოფლები, საიდანაც არც თუ იშვიათად ჩამოდიან ოსები გორში, რათა მოქალაქეებს მოპარონ პირუტყვი და სხვა ნივთები“;⁵² „ამჟამად ოსები ლაგამ ამოღებულნი არიან მხოლოდ აქაური სამხედრო ძალის საშუალებით, რომელთაც ყველგან უდგათ საგუშაგოები. წინათ ოსები ძალზე ხშირად დიდ ჯგუფებად მოულოდნელად გამოცვივდებოდნენ მთის ხევეებიდან, იჭრებოდნენ სოფელში, აწიოკებდნენ და ძარცვავდნენ რაც კი ხელთ მოხვდებოდათ. ახლა კი სოფელში საკმაო სიმშვიდეა, რადგან სამხედრო ძალა ყოველთვის ფეხზეა“⁵³; „ის (გორი – რ. თ.) იმსახურებს, რომ აქ სიმშვიდე აღდგეს, რაც ჯერ კიდევ ცოტა ხნის წინ ოსთა ყაჩაღობით განუწყვეტლივ ირღვეოდა“.⁵⁴

ოსთა თარეშებზე საუბრობს გერმანელი *გიულდენშტედტიც*, რომელიც საქართველოში 1772 წელს იმყოფებოდა: „[წინათ] აქ (ონში – რ. თ.) კათოლიკე სომხების გამო, იყო ორი კაპუცინი ბერი. ერთი მათგანი ახლა გორშია, მეორე კი ოსებმა გაძარცვეს და მოკლეს გორის გზაზე“⁵⁵. საქართველოდან დარიალით გასულ მეცნიერს ოსები გასაძარცვავად ელოდებოდნენ. ბოლოს მან უფრო უსაფრზო – ინგუშეთის სოფელ ანგუშტის გზით ისარგებლა: „300-მდე თავაურელი ოსი ჩასაფრებულყო ხიდან იმ განზრახვით, რომ მე გავეძარცვე. რაკილა ამ მხარის მძევლები *ყოზლარში* გარდაცვლილიყვნენ და მთელი რუსული რაზმები საქართველოდან და მათი მხარიდან

⁵¹ ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ. XIX საუკუნის პირველი მესამედი. გერმანულიდან თარგმნა გია გელაშვილმა. თბ. 2005, გვ. 116.

⁵² ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ, გვ. 233.

⁵³ ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ, გვ. 235.

⁵⁴ ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ, გვ. 116.

⁵⁵ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანიტურთ გამოცემა და გამოკვლევა დაურთო გია გელაშვილმა. ტ. I. თბ. 1962, გვ. 109.

უკან გასულიყვნენ, ისინი ფიქრობდნენ, რომ ხელფეხი გახსნილი აქვთ ყანა-ლობისათვის, რაც მათ ომის დაწყების წინ მოაწყვეს მრავალი რუსული რაზმების მიმართ⁵⁶.

რუსეთის იმპერიას მთელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში დიდი პრობლემები ჰქონდა საქართველოს მიუხედავად მცხოვრებ ეთნიკურ ოსებთან. იმის გამო, რომ ოსები მთისწინეთსა და ბარში თარეშებს აგრძელებდნენ, რუსეთის ხელისუფლება სამხედრო ექსპედიციას ექსპედიციაზე აგზავნიდა, როგორც *დვალეთში*, ისე *შიდა ქართლის მთიანეთში*. ისინი ახლა უკვე *ბაგრატიონთა* ერთგულად აცხადებდნენ თავს. 1810 წელს ოსებმა ამის გამო *ცხინვალი* და მისი მიდამოები დაარბიეს: „ხოლო ოდეს მეფე (*სოლომონ მეორე* – რ. თ.) შთავიდა *იმერეთს*, თანა შთაიყვანა მეფის ძის *იულონის ძეი ლეონ*, და შეგზავნა *რაჭით* მათათა *ლიახვისათა*, რათა მან აღძრას ოვსნი პირისპირ რუსთა. ესე აღვიდა და შემოიყარნა ოვსნი და მოვიდა მახლობელ *ცხინვალისა*. სცნა რა ესე *ახვერდომან*, გუბერნატორმან ქართლისამან, აღვიდა *ცხინვალს* რუსთა მხედრობითა და ოდეს ვერ უძლო ბრძოლა ოვსთა, დამაგრდა ციხესა *ცხინვალისასა*; მაშინ ოვსთა მოწვეს და მთარბიეს გარემონი *ცხინვალისანი* და თვთ *ცხინვალი* და უკუნ იქცნენ. მაშინ *ტორმასოვმან* შეგზავნა *ჭვრივს* ფრიადი მხედრობა რუსთა და მათ მოწვეს *ჭვრივი* და ვერღარა დადგა *ლეონ კოშკს* და აღვიდა *ნარას*. ნარელთა სცეს პატივი, ვითარცა პატრონს თვისსა“⁵⁷.

მართალია, ცარიზმის ხელისუფლებამ XIX საუკუნის შუა ხანებისათვის მიუხედავად მცხოვრები ოსების თარეშები აღკვეთა, მაგრამ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ქართველთა გაქურდვის პროცესი კვლავ გრძელდებოდა. არაერთი საამისო პუბლიკაციაა დაბეჭდილი იმდროინდელ ქართულ პრესაში. 1898 წელს გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ (№682) წერდა, რომ „ქურდობამ კი საგრძნობლად მოიმატა ქართულ სოფლებში ოსების დასახლებათა გამრავლების პროპორციულად“. „ამის გამო ხეველებს ზამთრობით საძოვრად აღარ გაჰყავდათ საქონელი, რომ არ მოეპარათ. ცუდი დღე ადგათ ძალიან. ორი თავზეხელაღებული ოსი ღამით შეპარულა ქართველი კაცის ბოსელში. აუხსნიათ ორი რჩეული ხარი და როცა გამოყვანას აპირებდნენ, გაუგია პატრონს და შევარდნილა ბოსელში. ოსებს დაუჭერიათ პატრონი და მაგრად უცემიათ

⁵⁶ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I, გვ. 181.

⁵⁷ თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლელა მიქიაშვილმა. თბ. 1983, გვ. 77.

– რა უფლება გქონდა, რომ მანამ გაიღვიძე, სანამ ჩვენ ხარებს წავიყვანდი-თო. ქართველის ყვირილზე მოცვენილან მეზობლები და უშველით მისთვის, ხოლო ოსები გაქცეულან. ქურდები ვერავენ იცნო, რადგან შეფუთულები იყვნენ. ის კია, რომ ოსურად შეეხმიანა გაქცევის დროს ერთი მეორეს. ავტორი *მართალაძე*, ანუ *გრ. წინამძღვრიშვილი*, აღნიშნავს, რომ ისინი კარნახელები იყვნენ. იგი გაცხადებულია ამ ქურდების ფსიქოლოგიით, რომელთაც ვერავენ შეედრება საკითხის დაყენებით – “შენ რომ გაქვს მე კი არ მინდაო? გაიძახიან ოსები კომუნისტებივით, მაგრამ სხვა ღონისძიებით” („ცნობის ფურცელი“, 1899, №798).⁵⁸

ოსთა თარეშები რომ მართლაც სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენდა გვიან შუა საუკუნეების საქართველოსათვის, პოეტ *დავით გურამიშვილის* სტრიქონებიდანაც კარგად ჩანს: „*თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი, ჩერქეზ, ლილივი, დიღო, ქისტი, სრულად ქართლის მტერნი იყვნენ, ყველამ წაკრათითო ქიშტი*“. კიდევ ერთი ფაქტის შესახებ: ოსებს შორის მონის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო *გურძიაკი*, რაც პირდაპირ ითარგმნება როგორც „ქართველი“. *გურძიაკები* თარეშების შედეგად წაყვანილი ტყვე ქართველების შთამომავალი იყვნენ, რომელთა გამოსყიდვას ქართველები ვერ ახერხებდნენ. ოსთა შორის საკმაოდ ცნობილია *ქალოეების/კალოეების* გვარი. ეთნოგრაფიული მასალებით, ამ გვარისანი არიან ქართველი თავადი ქალის *წრეთლის* შთამომავალი, რომელიც ოსებმა ტყვედ ჩაიგდეს ხელში. ტყვე ქალს ოსები, ჩვეულებრივ, „ქალოს“ სახელით მოიხსენიებდნენ. მისმა შთამომავალებმა კი *ქალოშვილის* გვარი მიიღეს, რაც შემდეგ *ქალოევად/კალოევად* იქცა.

ამრიგად, გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოს ჩრდილოეთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში – **დვალეთში, შიდა ქართლის მთიანეთსა და რაჭის კუდაროს მხარეში – მნიშვნელოვანი ეთნიკური ცვლილებები მოხდა: აქ ქართველებს თანდათან ეთნიკური ოსები ჩაენაცვლნენ.** ქართველი მთიელები მთისწინეთსა და ბარში გადასახლდნენ. მათ ნასოფლარებში კი ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში მცხოვრები ირანულენოვანი ოსები დასახლდნენ. ქართველი მთიელები, უფრო სწორედ მათი ნამატი ნაწილი ყოველთვის მიგრირდებოდა ბარში. ასეთი მიგრაციული პროცესით ხდებოდა საქართველოს ბარის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში დემოგრაფიული ვითარების რეგულირება. *დვალეთიდან და შიდა ქართლის მთიანეთიდან* კი ქართველთა

⁵⁸ მ. გაჩეჩილაძე, სამაჩაბლოს ოსთა ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულება, კულტურა (1857-1905 წწ. ქართული პრესის მასალების მიხედვით). თბ. 1996, გვ. 42.

ჯგუფური, ერთდროული გადასახლება მოხდა. მთიელების ბარში ერთდროულმა გადასახლებამ კი ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში მცხოვრებ ოსებს საშუალება მისცა ასევე ჯგუფურად, დიდი მიგრაციული ნაკადების სახით დასახლებულიყვნენ ქართველ მთიელთა ნასახლარებზე. მართალია, ეთნიკური ვითარების შეცვლა საქართველოს ჩრდილოეთ მონაკვეთში ძირითადად შექმნილმა მძიმე საგარეო ფაქტორმა განაპირობა, რამაც ბარში მრავალი ნასოფლარი გააჩინა, მაგრამ ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ **ქართველ მთიელთა ჯგუფური გადასახლების მიზეზი ოსთა თარეშებიც იყო. ზემოთ მოყვანილი საისტორიო მონაცემები პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ ოსთა თარეშებმა განაპირობა ქართველ მთიელთა ჯგუფური აყრა. მათ ბრძოლით გაიკაფეს გზა.** გვიანობამდე დვალეთში მცხოვრებ ოსებს ტერმინიც კი შემორჩათ – „ოსობა“. ოსურ ენაში ქართული ლექსიკური ერთეულის დამკვიდრება იმ დროს მოხდა, როდესაც ოსები მეკობრეობდნენ *დვალეთში, თრუსოში, შიდა ქართლის მთიანეთსა და კუდაროში*. ქართველთა ნასოფლარებში დამკვიდრებულ ოსებს შემდეგაც არ უწყვეტიათ თარეშები ქართულ სოფლებზე. **ოსთა თარეშების ძირითადი მიზანი ტყვეების ხელში ჩაგდება იყო. ისინი ტყვეებს ძირითადად ჩრდილოეთ კავკასიულ ხალხებზე ყიდდნენ, ან ტყვეთა ნათესავებისაგან გამოსასყიდს იღებდნენ; ზოგჯერ კი ქართველებს მონებადაც კი აქცევდნენ.** ოსთა თარეშების ძირითადი არეალი საქართველო რომ იყო, ამას მონის აღმნიშვნელი ოსური ტერმინიც – *გურძიაკი* – ადასტურებს. XVII-XVIII საუკუნეებში *დვალეთში, შიდა ქართლის მთიანეთსა და თრუსოში* ქართველ ხელისუფალთა ლაშქრობა ოსთა თარეშებით იყო განპირობებული. **ოსთა თარეშები ქართლში განსაკუთრებით ინტენსიური XVIII საუკუნეში იყო.** მართალია, ქართლ-კახეთის სამეფო ოსთა თარეშების აღსაკვეთად მნიშვნელოვან ღონისძიებებს ატარებდა, მაგრამ პროცესის შეჩერება საბოლოოდ შეუძლებელი გახდა. ამ პრობლემის მოგვარებას ხელისუფლება ოსთა შორის ქრისტიანობის გავრცელებითა და მათი უფრო ბარის სოფლებში დასახლებით ცდილობდა.

საქართველოს მთიანეთში დასახლებულ ოსებს ქართულ სოფლებზე თავდასხმები არც საქართველოს რუსეთის კოლონიად გადაქცევის შემდეგ უწყვეტიათ. დაუმორჩილებლობა და თარეშები იყო მიზეზი რუსეთის იმპერიის ხელისუფალთა მიერ განხორციელებული სამხედრო ექსპედიციებისა. ზემოთ თქმულის მიუხედავად, ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ *ოსობა ლეკიანობის* მასშტაბების არ იყო. ლეკიანობასთან შედარებით ოსთა თარეშების მცი-

რე მასშტაბები ჩრდილოეთ კავკასიაში არსებული დემოგრაფიული ვითარებითაა ასახსნელი. დაღესტანი არა მხოლოდ რამდენიმეჯერ იყო ტერიტორიით ოსეთზე დიდი, არამედ დაღესტნის მოსახლეობაც ბევრად სჭარბობდა ოსეთის მოსახლეობას. გეოგრაფიული ფაქტორიდან გამომდინარე, ოსებს ჩრდილოეთ კავკასიიდან საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში – დვალეთში შემოსასვლელი მხოლოდ ერთი – კასრის კარი ჰქონდათ, იმ დროს, როდესაც დაღესტნელები სამი მხრიდან (დაღესტანი, ჭარ-ბელაქანი, ახალციხე) უტევდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს. აგრეთვე გასათვალისწინებელია ის ფაქტორიც, რომ ლეკებს ტყვე ქართველების გასაღების უფრო მეტი საშუალება ჰქონდათ, ვიდრე ოსებს. პირველნი ახალციხის საშუალებით ტყვეთა შემსყიდველ ოსმალებს პირდაპირ უკავშირდებოდნენ.

Roland Topchishvili

NEGATIVE ASPECT OF GEORGIAN-OSSETIAN RELATIONS: RAIDS OF OSSETIANS IN SHIDA KARTLI

Summary

Important ethnic and demographic changes took place from the 15th-16th centuries in the northern historical-ethnographic parts of Georgia: in East Kakheti Georgians were substituted with Daghestanians, migration of Adigeian tribes in North-West part caused cultural transformation of local Abkhazs, old Abkhazs were replaced with new Abkhazs, and in the central part, first in Dvaleti and then in the highlands of Shida Kartli, in the Eastern part of Truso and Racha (in Kudaro) the representatives of the Ossetian ethnic group were settled.

The present work deals with the raids of Ossetians (which have migrated from North Caucasus to Georgia) in the central part of Georgia. Local Georgian highlanders moved to live in the front part of the highlands and lowland in groups. Their migration was caused by two reasons: 1. Muslim invasions in the lowlands formed demographic crisis – Georgian highlanders used to settle in the villages abandoned by Georgians. 2. Migration of Georgian highlanders in the lowlands was accelerated by the raids of North Caucasians as well.

The ethnic groups locked in the North Caucasian mountains usually were engaged in raids, which was their professional activity; they robbed both one another and the highlanders of Georgia. Ethnic Ossets managed to settle in the provinces of the Georgian highlands just through such raids. After settling in the Georgian highlands, Ossetians did not stop raiding and robbing the Georgian population of the front mountain part and lowland of Georgia. They also took Georgians as hostages and then sold them or made them their slaves.

There are more than one facts fixed in the Georgian historical sources and historical documents, in regard of the raids of Ossetians, which were settled in Dvaleti and Shida Kartli, conducted by them in front mountain and lowland part. There exist many ethnographic and folklore data as well. The Ossetian legends also exist on the Ossetians' raids in Shida Kartli. Ossetian writer Kosta Khetagurov wrote about robberies and slave kidnapping by Ossetians in the

Shida Kartli villages: “In case of special trust and good attitude the owner of the Ossetian house (sakla) can show you several silver articles: heavy forged belt, cup, ladle, ancient coins and similar “treasure”, which he got from his ancestor after the raiding of the property of some Georgian prince”.

German authors of the 18th and 19th centuries Johann Anton Güldenstädt and Eduard Eichwald also wrote about the Ossetians’ raids. The Ossetians’ raids continued till mid-19th century. Though by the mid-19th century period the Russian Tsarist authorities suspended the raids of Ossetians living in the mountains, in the second half of the 19th century the robbing of Georgians still continued. More than one publications are published in the Georgian press of that period. That the main area of Ossetians’ raids was Georgia is proved by the Ossetian term “Gurdziak”, designating a slave.